

el-Bennânî, Muhammed b. Abdülvehid ez-Zerhûnî, Muhammed b. Abdülkebîr el-Kettânî, Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, Ahmed b. Tâlib İbn Sûde, Ahmed b. İsmâil el-Berzencî, İbnü'l-Hayyât ez-Zükkârî, Ahmed b. Me'mûn el-Belgay-sî, Ahmed Şerîf es-Senûsî, Cemâleddin el-Kâsımî gibi âlimler vardır. Fâsî *Mu'cemü's-şüyûh*'unda 113 hocasını tanıtır. Genç yaşlarından itibaren Fas'ta yayımlanan *es-Sa'âde* dergisine ilmi ve edebî makaleler yazdı. Ayrıca Muhammed el-Hâc es-Simlâlî, Mahmed b. İbrâhim el-Fâsî, Ca'fer b. İdrîs el-Kettânî, Ebû Cîde b. Abdülkâdir el-Fâsî ve diğer bazı şeyhler vasıtasıyla Nâsiriyye, Kâdiriyye, Derkâviyye, Nakşibendiyye, Vezzâniyye, Şâzeliyye, Rifâiyye, Halvetiyye, Senûsiyye ve Kübreviyye gibi tarikatlara intisap etti.

Fas'ın Dükkâle, Sidibennûr, Suveyre ve Settât şehirlerinde yaklaşık on yıl kadılık yapan Fâsî bir süre ağır ceza mahkemesi üyeliğinde bulundu. Fransız ordu birliklerince tahtından uzaklaştırılan V. Muhammed'in yerine tahta çıkarılan Muhammed b. Arafе tarafından Settât şehri kadılığına getirildi. Kasım 1955'te tekrar tahta oturan V. Muhammed'in emriyle görevinden azledildi ve servetinin dörtte birine el konuldu. Bundan sonra zamanını öğretim ve telifle geçirdi, Rabat'ta bulunan evinde ölünceye kadar yazmakla meşgul oldu. 24 Ramazan 1383 (8 Şubat 1964) tarihinde vefat etti ve Rabat'ta Şâle Kabristanı'na dedesinin yanına defnedildi. Talebesi Abdüsselâm b. Abdülkâdir İbn Sûde'nin hadis, tarih ve diğer konularda derin bilgiye ve zengin bir kütüphaneye sahip olduğunu söylediği Fâsî hadis, tarih, ensâb ve edebiyat alanında değerli eserler yazmıştır. Onun şiirleri de bulunmaktadır.

Eserleri. 1. *Eşherü meşâhîri'l-â'ilât*. Mağrib'in tanınmış ailelerinin tanıtıldığı eserin bazı bölümleri 1335 (1916) yılında *es-Sa'âde* dergisinde neşredilmiştir. 2. *ed-Dâ'ü ve'd-devâ'* (Fas 1338/1919). 3. *el-İntişâr bi'l-vâhîdi'l-kağhâr fî ibtâli nağzi Ebî Cendâr* (Rabat 1341/1922). Şâle Kabristanı'nda medfun Yahyâ b. Yûnus hakkındadır. 4. *et-Tâc fî men ismühû Muhammed min mülûki'l-İslâm* (Rabat 1346/1927). 5. *el-Âyâtü'l-beyyinat fî şerhi ve tağrici'l-eğâdîsi'l-müselâat*. Üç bölümden oluşan eserin sadece birinci bölümü yayımlanmıştır (Rabat 1930). 6. *Mu'cemü's-şüyûh el-müsemma Riyâzü'l-cenne ev el-Müdhîşü'l-mu'rib*. İlk neşri 1350'de (1931) Rabat'ta iki cüz halinde yapılan eseri Abdülmecid Hayâli yeniden neşretmiştir (Beyrut 1424/2003).

Müellif, en hacimli eseri olan bu kitabında çeşitli ülkelerde ders aldığı hocalar ve onlardan okuduğu kitaplar hakkında bilgi vermiştir. Eserde önce teberrüken Muhammed ve Ahmed adlı âlimlere yer verilmiş, daha sonra kişiler alfabetik sıraya göre yazılmıştır. 7. *el-İs'âd li-mürâ'âti'l-İsnâd* (Rabat 1357/1938). 8. *İstinzâlü's-sekineti'r-rahmâniyye bi't-tahdîsi bir-erba'îne'l-büldâniyye* (Tıtvân 1373/1953; Beyrut 2003). Kırk temel hadis kaynağından, önceki kırk hadis kitaplarında da geçmeyen kırk hadisin her biri hadis tahsili için gittiği bir beldeye mensup hocalardan alınıp derlenmesiyle oluşturulmuştur.

Abdülhafız'ın kaynaklarda adı geçen diğer bazı eserleri de şunlardır: *Te'lîf fî-felsefeti târihi eşheri düveli'l-Mağribi'l-ağşâ; Tercümânü'l-mu'rib an eşheri fûrû'î's-Şâzeliyye* (Rabat el-Hizânetü'l-âmmе, nr. 4400, Mağrib'de hüküm süren İdrîsîler, Murâbitlar, Muvaahhidler, Merînîler, Sa'dîler ve Filâlîler hakkındadır); *Mecmû'a mine't-terâcim* (Rabat el-Hizânetü'l-âmmе, nr. 4413, babası Muhammed Tâhir ve dedesi Abdülkebîr el-Fâsî'ye ders ve icâzet veren hocaları tanıtan bir eserdir); *Silsiletü Muğâdarât* (1922 yılında Rabat'ta Medresetü'l-ulyâ'da verdiği konferansların metinleridir); *Hağavât ve Hağarât* (Rabat el-Hizânetü'l-âmmе, nr. 4413, 1910'da Mağrib'in sahil kesimlerine gerçekleştirdiği seyahati sırasında kaleme aldığı, Mehdiye, Sâle, Rabat, Dârülbeyzâ, Tanca, Kasrülkebîr, Arâiş şehirlerini ve buralarda karşılaştığı âlimleri ve fazilet erbabını anlattığı seyahatnâmesidir); *Şüzürü'l-âced fi'z-zeyli 'alâ 'inâyeti üli'l-mecd* (1911'de üç bölüm halinde telif edilmiş olup birinci bölümde Mevlây Süleyman, hâtimede ise kendisi hakkında bilgi verdiği eserdir); *Teşyidü'l-huşûni'l-hendesiyye li'd-difâ'i 'ani's-şebîbeti'l-âşriyye* (Rabat el-Hizânetü'l-âmmе, nr. 4409; resimli olan diğer bir nüshası Tanca'da Hizânetü Abdullah Kennûn'da bulunmaktadır, nr. 10615); *el-Mehdiyye ve'l-mehdiyyûn; Habâyâ'z-zevâyâ; el-Besâtinü'l-hendesiyye fi'z-zebbi 'ale's-şebîbeti'l-medresiyye; el-İnşâf fî mes'eleli'l-âmel bi-haberî'telgrâf; Risâle fi'l-keâm 'ale'l-kevâkib ve sükkânihâ ve's-su'ûdi ileyhâ; Tebri'etü'l-İslâm 'ani'l-hurâfât ve'l-evhâm* (eserlerinin bir listesi için bk. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî, I, 631-632).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülhafız el-Fâsî, *Mu'cemü's-şüyûh el-müsemma Riyâzü'l-cenne ev el-Müdhîşü'l-mu'rib*

(nşr. Abdülmecid Hayâli), Beyrut 1424/ 2003; a.mlf., *el-İs'âd bi-mühimmeti'l-İsnâd*, Rabat 1357/1938; Abdüsselâm b. Abdülkâdir İbn Sûde, *Delilü mü'errihî'l-Mağribi'l-ağşâ*, Dârülbeyzâ 1960, I, 47, 75, 201, 258; a.mlf., *İthâfû'l-mütâli' bi-vefeyâti a'lâmi'l-ğarni's-sâlis 'aşer ve'r-râb' (Mevsû'atü a'lâmi'l-Mağrib* içinde, nşr. Muhammed Haccî), Beyrut 1417/1996, IX, 3376-3379; a.mlf., *Sellü'n-nişâl li'n-nidâl bi'l-eşyâh ve ehli'l-kemâl: Fihrisü's-şüyûh* (nşr. Muhammed Haccî), Beyrut 1417/1997, s. 190-193; Abdullah b. Abbas el-Cirârî, *Min A'lâmi'l-fikri'l-mu'âşir bi'l-'Udveteyn: er-Rabâ' ve's-Selâ*, Rabat 1391/1971, II, 328-330; a.mlf., *et-Te'lîf ve nehdatühü bi'l-Mağrib fi'l-ğarni'l-ışrin min 1900 ilâ 1972*, Rabat 1406/1985, s. 331-333; Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî, *Nesrü'l-cevâhir ve'd-düer fi 'ulemâ'i'l-ğarni'r-râb' 'aşer*, Beyrut 1427/2006, I, 627-632; Muhammed Mahlûf, *Şeceretü'n-nürî'z-zekiyye fî şabakâti'l-Mâlikiyye* (nşr. Ali Ömer), Kahire 1428/2007, II, 492-494; Yvette Katan Bensamoun – Rama Chalak, *Le maghreb: De l'empire otoman à la fin de la colonisation française*, Paris 2007, s. 378; Nefise ez-Zehbi, "Abdülhafız b. et-Ṭâhir el-Fâsî", *Ma'lemetü'l-Mağrib*, Selâ 1425/2004, XIX, 6402.

İSMAİL CERAN

FAS

Gürcistan'da tarihî bir şehir.

Gürcistan'ın başşehri Tiflis'e 312 km. mesafede olup Rion nehrinin Karadeniz'e ulaştığı yerde kurulmuştur. Mingreller ve Gürcüler'in Poti şeklinde isimlendirdikleri Faş'ın tarihî geçmişî Grekler'in Phasis / Fasis, İtalyanlar'ın Fasso dedikleri antik yerleşmeye kadar iner. Phasis adı, milâttan önce 750-650 yılları arasında yaşadığı tahmin edilen Yunan didaktik şiirinin öncülerinden Hiosodos'un *Theogony* adlı eserinde şehir adı değil ırmak adı olarak geçmektedir. Faş / Poti ve çevresinin tarihi 2600 yılı aşmaktadır. Miletoslu Themistogoras öncülüğünde gelen kolonistlerin kurduğu bu şehirden filozof ve astronom Heraclides Ponticus da bahsetmektedir. Burası daha sonra Roma kontrolüne girmiştir.

Coğrafyacı Strabon, Faş'ın denize döküldüğü yerde büyük bir ticarî alanın olduğunu, buranın iki tarafını deniz, diğer tarafını da nehrin çevrelediğini yazmaktadır. Strabon ayrıca Faş'ın çevresinde Aea şehrinin bulunduğunu ifade eder (Dubois de Montpéroux, I, 536, 546). Plinius ise (23-79) Faş'ın kenarındaki bu şehrin denizden 15.000 adım uzakta yer aldığını belirtir. Her iki yazar da burasının Hindistan'dan Karadeniz'e ulaşan ticaret yolunun canlı bir merkezi olduğunu kaydeder. VI. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen, *Etnica* adlı coğrafya sözlüğünün yazarı olan Bizanslı Stephanus / Stephanos, Aea'nın Kolhis'te

Aites tarafından kurulduğunu, denizden 300 "stadien" uzakta, Hippius ve Cianus adlı iki ırmak arasında bir yarımada teşkil ettiğini zikreder (a.g.e., I, 536). Kafkas sahillerini gezen Arrian (86-160 [?]) Faş'ta bir ada üzerinde bulunan kalenin 400 seçkin asker tarafından korunduğunu, bunların genelde deniz tarafını gözetlediklerini, kulelerin de ağaçtan olduğunu belirtir. Muhtemelen burada bir Roma askerî garnizonu yerleşmişti. I. Iustianianos zamanında (527-565) Faş'ın kuruyan kanallarından biri olan Nadorta'nın kazılarak kalenin savunmasının güçlendirildiğine dair kayıtlar bu fikri teyit eder. Burası Doğu Romalılar'ın Sâsânîler'le yaptıkları savaşlarda (542-562) Sâsânîler'in saldırısına uğradıysa da ele geçirilemedi (a.g.e., I, 544). Hıristiyanlığın kabulünden sonra Faş, Grek piskoposluk bölgesi oldu. Burada görev yapan piskoposlardan biri 630-641 yıllarında İskenderiye patrikliğine getirildi. 643-645 arasında Gürcistan'a hâkim olan müslüman Araplar'ın eline geçen şehir VIII. yüzyılda Poti adıyla Gürcü yazılı kaynaklarında yer alır. Daha sonra Gürcü Krallığı döneminde deniz ticareti yapılan bir liman haline geldi. XIV. yüzyılda şehir Cenevizliler'in elindeydi.

Fâthî Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra 1461 yılına kadar olan dönemde Karadeniz'in doğu kıyılarının tamamı Osmanlı Devleti hâkimiyetine girdi (Kırzioğlu, s. 7-9). Bu arada Faş kıyıları da Osmanlı Devleti'ne bağlandı. Ancak Faş'ta Osmanlı Devleti'nin kale yaptırması ve bu bölgede tam anlamıyla kontrolü sağlanması III. Murad döneminde gerçekleşti. 1578'de İran seferi esnasında Gürcistan ve Şirvan'ın fethiyle görevlendirilen Serdar Lala Mustafa Paşa, Karadeniz kıyısında Göril, Dadayan ve Açıkbaz ülkelerinde Faş, Batum gibi kaleler bulunduğunu ve bunların harap durumda olmalarına rağmen tamirlerinin yapılabileceğini İstanbul'a bildirdi (a.g.e., s. 276 vd.). Bunun arkasından Kaptanıderyâ Kılıç Ali Paşa, altmış parça donanma ile Gürcistan sahillerine geçiş aynı delta üzerinde, yani Rion / Faş ağzında deniz bölgesinden gelen gazilerle birlikte 26 Temmuz 1579'da Faş Kalesi'ni inşa etti (a.g.e., s. 328-329). Kale kare şeklinde basit, fakat sağlam duvarlı gözetleme kuleleriyle donandı (Koch, s. 216). Ancak çevrede hiç taş bulunmadığından ağaç ve topraktan yapıldı (Kırzioğlu, s. 329). Ardından Şirvan ve Gürcistan'a erzak göndermek için bir Faş / Faşa kaptanlığı kuruldu. Faş Kalesi ve o yıl kurulan Faş kaptanlığı ile birlikte, bütün

Mingrel ve Abaza kıyıları yanında Karadeniz'in doğu-güney kıyıları ve Faş (Rion) ırmağı boyları kontrol altına alınmış oldu. Faş'ın bir yerleşim yeri olarak ortaya çıkışı da bu dönemde gerçekleşti. Kalenin inşasının üzerinden iki yıl gibi kısa bir süre geçmesine rağmen Batum beylerbeyine yazılan 1581 tarihli bir hükümdede Faş'a tayin edilen kaptanın elindeki iki gemiden birini orada bırakarak şehrin güvenliğinin sağlanması ve ağaçtan kalenin yıkılıp taştan yapılması istendi. Bunun için de elli gemiyle buraya taş nakledilmesi planlandı. Ancak bu teşebbüsün tamamlanıp tamamlanmadığı konusunda bilgi yoktur (Aydın, sy. 6 [1986], s. 70). Bununla beraber bu savaş döneminde Gürcistan dört sancağa ayrıldı. Faş da 7 Mart 1582'de 210.000 akçe hesabıyla Batum alay beyi Câfer Bey'e verildi (a.g.e., s. 68-70).

1640'ta Faş Kalesi, Gürya ve Mingrelli prenslerin katılımıyla İmeretya birlikleri tarafından yerle bir edildi. Burada bulunan yirmi beş top Kütayis'e götürüldü (Dubois de Montpéroux, I, 551). Ardından Mingrelya Dadyanı, Osmanlı yetkililerinden kalenin tekrar yapılmasını istedi. Kale tekrar yapılırken Dadyan başşehir Saharbet'in taşlarını "okkası 4 paraya" Osmanlı yetkililerine sattı ve kale bu taşlarla yeniden inşa edildi (a.g.e., I, 551; Koch, s. 216-217). Ancak bu bilgi Osmanlı kaynaklarınca doğrulanmamaktadır. 1723'te Abaza ve Çerkez topraklarında bulunan Sohum ve Soğucak kalelerinin keşfini yapmaya giden Mimar Mehmed Ağa ile Hassa mimarlarından Yâkub Halîfe, vazifelerini tamamladıktan sonra Faş'a da uğrayıp burada yeni bir kale binasının gerekliliğini bildirdiler. Bu durum, 1640'lı yıllarda yapılan kale binasının yıkıldığını veya harap durumda olduğunu gösterir. Ardından az sayıda kişiyle muhafaza edilebilecek ölçüde bir kale binasının yapılması kararlaştırıldı (23 Aralık 1723). Kalenin inşasına Mart 1724'te başlandı. Arhavi'nin Hopa mevkiinden inşaatta kullanılmak üzere taş sevkedildi ve inşaat 1729'da tamamlandı. Kalenin uzunluğu yaklaşık 114 m. olup yüksekliği 9, genişliği 3 m. civarındaydı. Temel yükseldikçe üzeri topraklarla doldurulup çim döşendi, kale binasının dört köşesine tabya ve çeşitli yönlere açılan dört adet kapı inşa edildi; cami, hamam, muhafız sarayı, cephanelik, tophane, azeb ağası, yerli topçu ağası, çorbacı ve kâtip konakları, fırın, mutfak, kiler, ahır ve karakolhaneler yapıldı. Bu çalışmalar esnasında Faş nehrinin mecrası, daha önce Dadyan İvan tarafından 20 kulaç öteye taşınması sebebiyle gemi

girişlerine uygun olmadığından 1724'te yapılan çalışmalarla eski haline getirildi. Kalede inşa edilen tabyalara Bina Emni, Kethüdâ Paşa, İsmâil Paşa ve Osman Paşa adları verildi (Aydın, sy. 6 [1986], s. 70-87). Kale içinde yapılan camiye de III. Ahmed'e ithafen Sultan Ahmed Camii denildi (a.g.e., s. 90). 1737'den itibaren birçok defa kuvvetlendirilip tamir edilen kale, Osmanlı-Rus savaşları esnasında Suchotin kumandasındaki Rus birliklerinin saldırısına uğradı (1771). Ancak Ruslar kaleyi ele geçiremedikleri gibi 1772'de Kafkasya'yı boşaltmak zorunda kaldılar (Klaproth, II, 224). 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşını müteakip 1780'de diğer kaleler (Sohum, Anakara) yanında Faş Kalesi'nde de yeni tamirler yapıldı. Tabyalar, mutfak, cami, cephanelik, yeniçeri efendisi konağı, değirmen, karakolhaneler ve diğer yerlerin tamiri 1783'te tamamlandı. 1782-1783 yılında kalede 188 nefer yerlikulu bulunuyordu (Aydın, sy. 6 [1986], s. 107).

Kafkas bölgesinde yayılmayı ve burayı ele geçirmeyi hedefleyen Rus Çarı I. Aleksandr bölgede bulunan hanlıklarla yakından ilgilenildi ve 1803'te Mingrelya Dadyanı Prens Grigor ile yapılan anlaşma sonunda Rusya bu hanlığın korumasını üstlendi. Anlaşmanın ardından 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı esnasında Ruslar Faş Kalesi'ni hedef aldılar. Kaleye yönelik ilk saldırı 1809 Mayıs'ında yapıldı, fakat başarısızlıkla sonuçlandı. Daha sonra Gürcüler'in de desteğini alan Ruslar 14 Kasım'da tekrar saldırdılar. Bu defa 27 Kasım 1809'da Çıldır ve Trabzon valilerinin gereken yardımı yapmamaları yüzünden kale kumandanı Memiş Ağa kaleyi Ruslar'a teslim etmek zorunda kaldı (Aydın, s. 93-96). Ancak 1812 Bükreş Antlaşması

Faş

gereğince Faş Kalesi silâh ve topları ile birlikte Osmanlı Devleti'ne verildi (19 Aralık 1812). Osmanlılar kaleyi teslim aldıktan sonra süratle kuvvetlendirme çalışması başlattılar. İstanbul'a gönderilen bir teftiş raporunda kalenin sadece hisardan ibaret olduğu, tamir edilmesi gerektiği, kaleye yakın olan Acısu Boğazı'na biri eskisinin yerine olmak üzere iki tane kale / palanka yapılması önerildi. Ayrıca Faş'ın emniyetinin sağlanabilmesi için Çürüksu tarafına da bir kale inşa edilmesi öngörüldü (a.g.e., s. 152-153). Bunun üzerine 1814'te kalenin dört tarafında bulunan tabya binası yenilendi, seksen asker odası ve 1000'er kile erzak kapasiteli altı ambar yapıldı. Savaş esnasında tahribata uğrayan iki kale kapısı, fırın, caminin minaresi ve hamam onarıldı. Kaleyi korumak amacıyla değişik yerlere beş palanka ve iki ahşap karakol kulesi inşa edildi. Ardından kale 1819-1821 yıllarında yeniden tamir geçirdi (Aydın, sy. 6 [1986], s. 114-119).

1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Faş Kalesi on üç günlük bir kuşatmadan sonra kaledeki hasarın giderek artması üzerine kale kumandanı Batum âyanı Arslan Bey tarafından 26 Haziran 1828'de Ruslar'a teslim edildi. Böylece Faş'ta Rus idaresi dönemi başladı. Ruslar kale vasıtasıyla, Kırım ile Azak denizi ve Transkafkasya arasında doğrudan deniz ulaşımını da sağlamış oldular. Osmanlılar, Faş Kalesi'nin Rusya'ya geçmesinin ardından burada fahrî şehbenderlik açarak ilgilerini sürdürmeye çalıştılar. Ruslar da Faş'ı Kütayis valiliğine bağladı ve kaleyi piyade birliklerinin garnizonu olarak kullandı. Kalenin hemen yanında şehir, liman ve ambarlar kurmaya da teşebbüs edildi. Fakat bu işle vazifeli Paskieviç'in Polonya isyanını bastırma amacıyla buradan ayrılması üzerine bu çalışma gerçekleştirilemedi. Ardından planı tekrar ele alan Baron Rosen, Güney Avrupa mallarını bitmiş olan Redutkale yerine Poti Limanı'na yönlendirmeye çalıştı. Rion çayının kenarı bataklık olduğundan bu çalışmalardan da istenen netice elde edilemedi (Dubois de Montpéroux, I, 454-455; Koch, s. 216-217). Faş 1858'de liman şehri statüsü aldı. Liman 1863-1905 yıllarında yenilendi ve şehir 1872'de doğrudan Tiflis'e ulaşan Kafkas demiryoluna bağlandı. I. Dünya Savaşı'nın başlamasını müteakip Osmanlı deniz kuvvetleri tarafından 7 Kasım 1914'te Breslau / Midilli zirhlisınca bombalandı (Muratoff, s. 248). Savaşın ardından Gürcistan'ın bağımsız olduğu 1918-1921 yıllarında Faş Limanı, Gürcistan'ın Avrupa'ya açılan kapısı oldu.

28 Mayıs 1918'de burada Gürcü-Alman ön antlaşması imzalandı. Daha sonra 14 Mart 1921'de Rus Kızıldüzeni'nin işgaline uğradı. Sovyetler döneminde Faş bir deniz liman kenti yanında endüstri ve askerî bölge haline geldi. Bu dönemde şehir civarındaki bataklıklar kurutuldu, böylece bugünkü şehrin temelleri atıldı.

II. Dünya Savaşı esnasında Almanlar'ın 1942'de Sivastopol ve Novorossiski'yi ele geçirmelerinden sonra Faş / Poti Karadeniz'de en önemli askerî liman oldu. 1990'ların başında Sovyet Karadeniz filosunun çeşitli küçük birliklerini barındırmaktaydı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bu fonksiyonunu kaybetti. 1992'de Ruslar deniz üssünden gemi ve diğer malzemelerini geri çekti. Ardından Gürcüler burada bir deniz tugayı oluşturdu ve NATO ile iş birliğine gitti. 1998'de Rus askerî personeli Poti'den ayrıldı. 2008 Rus-Gürcistan savaşında Rus hava kuvvetleri 8-9 Ağustos'ta burayı bombaladı ve 14 Ağustos'ta işgal ederek limandaki pek çok Gürcü savaş gemisini ve kıyı koruma botlarını batırdı. Fakat Rus işgali uluslar arası baskılardan dolayı kısa sürdü ve Rus birlikleri 13 Eylül'de buradan geri çekilmek zorunda kaldı. Poti günümüzde Gürcü donanmasının ana üssü konumundadır. Daha önceki yüzyıllarda bataklıkların bir hayli yer kapladığı Faş'ta pek çok bataklık kurularak narenciye ağaçları yetiştirildi. Şehir Kolheti Millî Parkı ile çevrili olup nemli ve subtropik özellik arz etmektedir. Tiflis'e bağlanan demiryolu burayı daha kullanışlı hale getirdi. Günümüzde Faş Limanı'ndan mangan, mısır, buğday, kereste ve şarap ihraç edilmektedir. Faş'ın nüfusu 1876'da 3026 olarak kaydedildi. Bu nüfus 1850'li yılların sonu ile 1860'lı yıllarda Osmanlı Devleti'ne bu bölgelerden yapılan göçlerden dolayı etkilendi. 1989'da Faş'ta 52.922, 2012 sayımına göre de 47.900 kişi yaşamaktaydı. Şehirde gemi yapımı ile deniz dibi tarama makinesi sanayii ve balıkçılık en önemli ekonomik faaliyetlerdendir.

BİBLİYOGRAFYA :

Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)* (trc. Adnan Pekman), İstanbul 2000, s. 28; J. von Klaproth, *Reise in den Kaukasus und nach Georgien: Unternommen in den Jahren 1807 und 1808*, Berlin 1814, II, 2, 224; Dubois de Montpéroux, *Reise um den Kaukasus zu den Tscherkessen un Abchasen, nach Kolchis, Georgien, Armenien und in die Krim*, Darmstadt 1842, I, 454-455, 520, 536, 544, 545, 546-551; K. Koch, *Reise durch Russland nach dem kaukasischen istmus in den Jahren 1836, 1837 und 1838*, Stuttgart 1843, s. 216-221; P. M. Bijişkyan, *Karadeniz Kıyıları*

Tarih ve Coğrafyası 1817-1819 (trc. H. D. Andreasyan), İstanbul 1969, s. 77-78; W. E. D. Allen, *A History of the Georgian People*, London 1932, s. 187, 420; a.mlf. – P. Muratoff, *Caucasian Battlegrounds: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border, 1828-1921*, Cambridge 1953, s. 248, 469; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976, s. 7-9, 18, 22, 276 vd., 328-329, 383; Mustafa Aydın, *Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar*, İstanbul 2008, s. 93-96, 152-153, 220-222; Mahir Aydın, "Faş Kalesi", *Osm.Ar.*, sy. 6 (1986), s. 67-138.

MUSTAFA AYDIN

FAZL HASAN ABBAS

(فضل حسن عباس)

Ebû Muhammed Fazl b. Hasen b. Ahmed b. Âl Abbâs es-Safûrî eş-Şâfiî (1932-2011)

Tefsir, Arap dili ve belâgatü âlimi.

Filistin'de Nâsıra yakınlarındaki Safûriye kasabasında doğdu. Gözleri görmemesine rağmen küçük yaşta ilim tahsiline başladı. On yaşına gelmeden Kur'an'ı, fıkıh, kelâm ve hadise dair bazı metinleri ezberledi. Ardından Akkâ'ya giderek 1946-1947'de Cezzâr Ahmed Paşa Camii müstemilâtından Ahmediyye Medresesi'nde eğitim gördü. Daha sonra Mısır'a geçti ve lise öğrenimini orada tamamladı. 1952'de Ezher Üniversitesi Usûlüddin Fakültesi'nden mezun olan en genç öğrenci oldu. 1953 başlarında babasının vefatı üzerine Lübnan'a gitti. 1954'te tayin edildiği Evkaf Dairesi'nde 1965 yılına kadar çalıştı. Bu dönemde evinde ilim halkaları düzenleyip sürekli ders okuttu. İlmî faaliyetleri ve fikirleri sebebiyle 1965'te Lübnan'ı terketmek zorunda kaldı, Ürdün'e geçti ve kısa süre sonra Evkaf Dairesi'nde vâiz olarak göreve başladı. 1966-1971 yıllarında aynı daireye bağlı el-Ma'hedü's-Şerîf'de ders verdi. Bu dönemde Ezher Üniversitesi'nde yüksek lisansını tamamlayınca (1967) doktora öğrenimine başladı ve 1972'de *İtticâ-hâtü't-tefsîr fi'l-âşri'l-hadîş fi Mısır ve Sûriye* başlıklı çalışmasıyla doktor unvanını aldı. Tahsil hayatında kendisini etkileyen hocaları arasında Ezher'de hocalık yapan dayısı Yûsuf Abdürrezzâk el-Meşhedî, Muhammed Abdullah Dirâz, Meşhûr ed-Dâmin, Muhammed Yûsuf Mûsâ, Mahmûd el-Guneymî ve İbrâhim Zeydân sayılabilir.

1975-1978 yıllarında Birleşik Arap Emirlikleri'nde bulunduktan sonra Ürdün Üniversitesi Şeriat Fakültesi'ne döndü ve 2002 yılına kadar tefsir anabilim dalında çalıştı. 2002-2007 arasında Yermük